

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ДІЄСЛІВНИХ ФОРМ У ФАКТИЧНИХ І КОНТРАФАКТИЧНИХ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ З ПІДРЯДНИМ УМОВИ В СЕРЕДНЬОАНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті досліджуються особливості функціонування дієслівних форм у головній та підрядній клаузах середньоанглійського складнопідрядного речення з підрядним умови. Встановлено, що англійська мова зазначеного періоду характеризується відсутністю уніфікованих засобів на позначення умовних відносин, про що свідчить співіснування форм індикатива і суб'юнктива у межах одного складнопідрядного умовного речення, а також становлення аналітичних засобів вираження умовних відношень у вигляді конструкцій з модальним дієсловом.

Ключові слова: складнопідрядне речення з підрядним умови, індикатив, суб'юнктив, флективні та аналітичні форми, модальний претерит.

У сучасних лінгвістичних студіях існують різноманітні критерії класифікації умовних речень. Так, наприклад, Д. Денсігер поділяє умовні речення на індикативні та суб'юнктивні (контрафактичні). Індикативні умовні речення містять умову, яку мовець визначає як виконану або потенційно виконану. Суб'юнктивні позиціонують дію як таку, що можлива в іншому світі, несумісному з реальним. У цьому випадку поділ складнопідрядних речень з підрядним умови (СППУ) відбувається за критерієм вживання в цих реченнях дійсного та умовного способу дієслів у головній та підрядній клаузах [1: 13]. У середньоанглійському періоді, що є періодом бурхливого розвитку англійської мови, її переходу з синтетичної до флективної типології, а звідси і відсутності усталених форм на позначення структурно-семантичних відношень між головною та підрядною клаузами в складнопідрядному умовному реченні, критерій вживання індикатива і суб'юнктива на позначення реальності/нереальності умови є нерелевантним. Поряд з успадкованими флективними ознаками умовності з давньоанглійської мови, а саме вибором форм дієслівного способу в головному реченні, що залежить від природи клаузи (вираження побажання, команди тощо), і в підрядному реченні, що залежить від типу підрядної клаузи, відношення мовця до висловленого і від способу, що виражений у головному реченні, в середньоанглійській мові починають функціонувати аналітичні форми на позначення значення умовності [2: 876]. **Об'єктом** статті є середньоанглійське складнопідрядне речення з підрядним умови. **Предмет** дослідження складають особливості функціонування флективних і аналітичних форм на позначення відношень умови у складнопідрядних реченнях зазначеного типу. **Метою** дослідження є аналіз функціонального навантаження дієслівних форм у головній та підрядній клаузах СППУ.

Успадковані з давньоанглійської мови форми умовного способу вживалися майже в усіх середньоанглійських підрядних реченнях (адвербіальних і комплементарних, при передачі непрямой мови) [3: 184]. Загальна тенденція до вирівнювання закінчень в середньоанглійській мові, що відбувалася частково завдяки фонетичним змінам, частково завдяки дії закону зміни за аналогією, не могла не позначитися на парадигмі дієслова, що зазнала величезних змін [4: 246–248]. Різниця між флексіями індикатива та суб'юнктива помітно зменшилася. Парадигма останнього представлена у середньоанглійській мові двома дистинктивними формами: форма однини *present i past subjunctive* мала закінчення *-e*, форма множини *present i past subjunctive* мала закінчення *-en* [5: 6]. Окрім уніфікації закінчень, ситуація щодо класифікації фактичних та контрафактичних речень в середньоанглійській мові ускладнюється також і тим, що в ній наявні успадковані з давньоанглійського періоду розвитку англійської мови випадки вживання суб'юнктива і в головному, і в підрядному реченнях, напр.,

(1) *Parefore, þou tan and þou wufe, Ȝf þou be of clenē lyfe, Þar be noght drede no wycchēcrafte* (Handlyng Synne, 8279–8281) – "Таким чином, ти, чоловік і ти, дружина, Якщо ви ведете чисте життя, Не буде (у вас) ні страху, ні чаклунства".

Приклад (1) містить форми *subjunctive* і у головному, і у підрядному реченнях. Вважаємо, що у цьому випадку вживання зазначеної форми у головній клаузі свідчить про вираження мовцем свого бажання або настанови, що є успадкованим з давньоанглійської мови і релевантним для англійської мови цього періоду.

У середньоанглійській мові форми суб'юнктиву мали дві форми: минулого і неминулого (*past, non-past*), при цьому критерієм поділу був не темпоральний, а модальний аспект. Як і в давньоанглійському періоді форми *present subjunctive* у середньоанглійській мові виражали побажання, настанову, повчання,

так званий повчальний суб'юнктив (*hortatory subjunctive*) [3: 272]. Повчальний суб'юнктив в середньоанглійській мові виражається за допомогою перифрастичної конструкції з *let*, напр. (2),

(2) *And if that any of us have moore than oother, Lat hym be trewe and parte it with his brother* (The Friar's Tale, 1533–1534) – "І якщо один з нас має більше ніж інших, нехай він поступить чесно і поділиться із своїм братом".

Про вживання форм *present subjunctive* однозначно можна говорити за умови наявності маркованої форми, що, як вже було зазначено, становить труднощі, оскільки в середньоанглійській мові форми індикативу і суб'юнктиву збігаються. Маркованою залишається лише форма *present subjunctive be* (3), а маркер умовного способу *-e* часто збігається з особовим закінченням дієслова, що вживається в індикативі, напр.,

(3) *And if mi ladi be to wyte, I preie to god such grace hir sende That sche be time it mot amende* (The Confessio Amantis, Book 5, 4530–4532) – "І якщо мою даму будуть звинувачувати, Я молитиму Бога послати їй таке прощення, Щоб у неї був час, який зможе все виправити".

У реченні (3) форми *present subjunctive* сигналізують про те, що мовець видає ситуацію як бажану, на відміну від речення (4), де умовне речення експлікує фактичний стан речей і містить форми дійсного способу дієслів і в антецеденті, і в консеквенті, напр.,

(4) *Țf þou yn cherche dest any of þyse, Þou trespass aȝens þe fraunchyse* (Handlyng Synne, 8919–8920) – "Якщо ти у церкві зробиш щось таке, Ти порушиш (право на) свободу".

Про відсутність фіксованих форм на позначення фактичності / гіпотетичності / контрафактичності дії в середньоанглійській мові свідчить також вживання індикативних та суб'юнктивних форм у межах одного речення. Так, у прикладі (5) вживаються дві форми другої особи однини минулого часу, індикатив *usedest* і *wystyst*, одна форма третьої особи однини теперішнього часу, індикатив *ys*, і форма другої особи однини минулого часу, суб'юнктив *helde*. При цьому, в прикладі (5) наявні дві однорідні умовні клаузи, що описують умови, при яких інформація у головній клаузі є правдивою. Проте дієслова в цих клаузах марковані різними формами способу, наприклад,

(5) *Țf þou euer usedest halewed þyng, And wystyst hyt fyl to cherches offryng, Hyt ys grete synne, y do þe to knowne, Țf þou helde hyt as for þyn owne* (Handlyng Synne, 8785–8788) – "Якщо ти коли-небудь використовував святую річ, І знав, що це пожертвування для церкви, Це великий гріх, я хочу, щоб ти знав, Якщо ти тримав цю річ як свою власну".

У цілому в таких "міксованих" умовних реченнях спостерігається тенденція до вживання умовного способу в антецеденті, і дійсного способу в консеквенті. Пояснюємо це тим, що мовець констатує факт і демонструє свою впевненість у виконанні дії, що залежить від певних обставин. Відсутність переконання у відповідності цих умов дійсності, вираження припущення щодо їх існування, експлікується за допомогою суб'юнктивних форм.

Форма *past subjunctive* в підрядному умовному реченні у цілому виражає уявну або нереальну умову. Так, у прикладі (6) зрозуміло, що мовець не отримав своєї коханої і демонструє жалкування з цього приводу, наприклад,

(6) *If I hire hadde, it were ynowh. Hir love scholde me suffise Withouten other coveitise* (The Confessio Amantis, Book 5, 2850–2852). – "Якби я її мав, цього було б достатньо, Її любов мене б задовольнила Без користоловства".

У випадках вживання "міксованих" речень, де вживаються форми *past subjunctive* і форми індикатива, відчутним стає темпоральний аспект. Так, наприклад, у реченні (7), форми *past subjunctive were* і індикативу *have* демонструють часову різницю між вимовленим і тими подіями, які зробили цю локуцію можливою, напр.,

(7) *Yif he ne were, ich were nou ded, So have ich don Mi soule red* (Havelok the Dane, 1974–1275) – "Якби не він, я був би мертвий Тому я дотримаюсь поради своєї душі (свого серця)".

У середньоанглійській мові фіксуємо поодинокі випадки функціонування складних форм *past perfect* (8) у підрядному реченні умови. При цьому, це явище не було лімітованим лише одним діалектом, а спостерігається в північному, центральних та південних діалектах. Вважаємо це початком функціонування цих форм для локалізації нереальної дії у минулому, напр.,

(8) *Țf hit hadde ben at her pay, Þat song had lasted al þat day* (The Story of England, 11277–11278) – "Якби це залежало від неї, Та пісня лилася б увесь той день".

У прикладі (8), узятому із писемної пам'ятки південного діалекту, що датується серединою XIV ст., у головній та підрядній клаузах вжито форми *past perfect*. У реченні також вжито додатковий маркер віднесення дії до минулого, а саме вказівний сполучник *that*. Уваги заслуговує також і той факт, що в антецеденті прикладу (8) складна дієслівна форма додатково маркована флексивним маркером умовного способу, на відміну від консеквентної клаузи, що, на нашу думку, є додатковим свідченням того, що в середньоанглійській мові відбувається перебудова мови з флексивної до аналітичної типології.

Про відсутність чітких критеріїв темпоральної віднесеності нереальної дії до теперішнього / майбутнього часів, з одного боку, і минулого, з іншого, як у сучасній англійській мові,

свідчить вживання у однорідних за структурно-семантичними ознаками підрядних реченнях умови флективно маркованих форм *past subjunctive* і *past perfect*. Так, у прикладі (9) в підрядних умовних клаузах міститься вказівка, що потрібно було б зробити слухачеві у минулому. Проте, у дієслівних формах спостерігаємо різну темпоральну віднесеність семантично одночасних дій, напр.,

(9) *If he hadde slept, hym neded awake, If he were wakynge, he shulde aquake* (Handlyng Synne, 7837–7838) – "Якби він спав, його треба було б розбудити, Якби він прокинувся, він би затремтів".

Елімінація / синкретизм дієслівних закінчень протягом середньоанглійського періоду не могли не спричинити появу нових, більш прозорих перифрастичних конструкцій для вираження того чи іншого синтаксичного феномену. На позначення умовних відношень в англійській мові XII–XV ст. активно почали вживатися синтаксичні конструкції з модальними дієсловами (*sholde, shal, wolde, wil, may*) [4: 362]. Для релевантного аналізу питомої ваги вживання аналітичних та флективних форм дієслова у СРПУ нами було враховано різну кількість виявлених випадків вживання СРПУ в основних періодах розвитку середньоанглійської мови (ME1 – 300, ME2 – 550, ME3 – 950, ME4 – 1200 прикладів), що дозволило унаочнити загальну тенденцію до аналізації СРПУ – з 24 % у ME1 до 44 % у ME4, що є суголосним тезі про перехід англійської мови цього періоду від синтетичного типу до аналітичного.

Принагідно зазначимо, що вирівнювання закінчень спостерігається і у формі інфінітива, що вживається після модального дієслова у перифрастичних умовних конструкціях. У цих випадках, закінчення інфінітиву *-e* є омонімічним суб'юнктивній флексії *-e*. Так, у прикладі (10) в антецеденті вжито дієслівні форми у суб'юнктиві, проте у консеквенті спостерігаємо вживання модального дієслова *shal*, і інфінітивної форми *teche*, напр.,

(10) *If þou se hyt mysdo or seve, Þou shal teche hyt better wey* (Handlyng Synne, 9577–9578) – "Якщо ти побачиш, щось здійснено неправильно або сказано (помилково), Ти маєш навчити кращого шляху".

Цікавим видається і той факт, що наприкінці середньоанглійського періоду в мові фіксуються конструкції з модальним дієсловом та перфектним інфінітивом у головній клаузі умовного речення, напр.,

(11) *And if þe grete Lordes of Engeland hade bene onelich wedded to Englisshe peple, þan shulde pees haue bene, and reste amongus ham* (The Brut, or the Chronicles of England, p. 220) – "І якби величні Лорди Англії одружувалися лише на англійках, то був би мир та спокій поміж них".

У прикладі (11) форма *past perfect*, з одного боку, і *modal + perfect infinitive*, з іншого, експлікують, по-перше, модальний аспект висловлення – мовець позиціонує його як контрафактичний. Зрозуміло, що лорди одружувалися не лише з англійками, через що в країні був неспокій.

Проаналізувавши вибірку умовних речень з пам'яток середньоанглійської мови, пропонуємо вектор становлення аналітичних форм на позначення нереальних умовних відношень від наявності суб'юнктивного маркера у фінітного дієслова (*-e / -en*), вживання модального претериту маркованого суб'юнктивним маркером, до вживання немаркованого модального дієслова + форми інфінітиву. Модальне дієслово у претериті втрачає суб'юнктивне маркування за аналогією до форми теперішнього часу модального дієслова, яке, як засвідчує наша вибірка, експлітично немаркована суб'юнктивним маркером (риса, притаманна сучасній англійській мові), напр.,

$V+e > M+e V > M V$

(12) *Of vs gete þey neuere nought, But if hit be ouer dere abought* (The Story of England, 11629–11630) (**V+e**) – "Від нас вони нічого не отримають, Якщо це не буде здобуто через горе".

(13) *swore by Almygty God and by his holy names, but if þat he wolde go wif ham, he shulde be dede* (The Brut, or the Chronicles of England, p. 217) "... і заприсягся Усевишнім Богом і його святим ім'ям, якщо він не піде із ними, він помре" (**M+e V**)

Для середньоанглійської мови є характерним вживання моделей *V+e, M+e V*, що свідчить про те, що мова, синтезуючи ознаки аналітизму і синтетизму, поступово відмовляється від останніх, при цьому ці зміни не відбуваються миттєво.

Як свідчить наша вибірка найбільш розповсюдженим модальним дієсловом, що вживається у консеквенті СРПУ, є дієслово *sholde* (і його форми) (29,5 %). Речення з цим дієсловом експлікуює нереальність дії, напр.,

(14) *Yiff that my kyngdom were here, Angellus of heven schuld me were* (The Northern Passion, 1092–1093) – "Якби тут було моє королівство, Ангели небесні мене б охороняли".

Цікавим видається і той факт, що модальний претерит *sholde* спорадично вживається і на позначення гіпотетичної дії. Так, у прикладі (15) дієслово в антецеденті марковано суб'юнктивом флективно (відсутність особового закінчення індикативу), а модальний претерит *scholde* презентує дію як гіпотетичну. Вибір саме цієї форми модального дієслова, на наш погляд, свідчить про те, що мовець виражає крайній ступінь невпевненості щодо можливості виконання дії, напр.,

(15) *þat if he come, he scholde þem lese* (The Story of England, 10575) – "Якщо він прийде, він їх втратить".

Основними сферами функціонування дієслова *shall* (24,2 %) вважаємо:

- вираження гіпотетичної дії, що може статися у майбутньому. При цьому, припущення мовця залежить від умов, виражених в антецеденті, напр.,

(16) *But ȝif he do, he shal be forlore, Pat u warne hym weyl before* (Handlyng Synne, 3301–3302) – "Якщо він зробить (це), він буде нещасним, Про що у його давно попереджав"

- експлікація фактичної умови, напр.,

(17) *Bot if it is along on me Of that ye unavanced be, Or elles it belong on you, The sothe shal be proved nou* (The Confessio Amantis, Book 5, 2327–2330) – "Якщо це не моя провина, Що ти не рухася вперед, Або якщо це твоя провина, Правда повинна бути доведена зараз".

- вираження можливості існування умов (в антецеденті), для виконання дії у консеквенті

(18) *The pure kyng Paladian priuely stale: And we excusit of skathe, ȝf sclaunder shall Rise* (Gest Historiale of the Destruction of Troy, 1175) – "І ми пробачимо заподіяну шкоду, якщо підніметься скандал".

- вираження гіпотетичної дії стосовно теперішнього у міксованих реченнях, напр.,

(19) *Bot if they hadden Achilles Here werre shal ben endeles* (The Confessio Amantis Book 5, 3093–3094) – "Якби у них не було Ахілла, Їхня війна була б безкінечною".

Модальний претерит дієслова *wolde* (20 %) вживається для вираження нереальної дії у минулому, напр.,

(20) *By God, if wommen hadde writen stories, As clerkes han withinne hire oratories, They wolde han writen of men moore wikkednesse Than al the mark of Adam may redresse* (Canterbury Tales, Fragment 3, 694–696) – "Клянуся Богом, якби жінки писали розповіді, як клерки пишуть свої дослідження, вони б написали про чоловіків більш поганого, ніж всі представники чоловічої статі могли б виправити".

Граматикизація модального дієслова *may* (13%) не завершується у середньоанглійський період, оскільки воно зберігає значення "могти" і вживається в тих контекстах, де виконання дії залежить від фізичних можливостей мовця або слухача, особливо після дієслів говоріння, дієслів руху (21), або як повнозначне дієслово (22), напр.,

(21) *Let þet wunne hit ȝif þat þey may* (The Story of England, 11719) "Нехай вони виграють, якщо зможуть".

(22) *ȝf þou praye þus and syþen wel do, So mayst þou come hys mercy to;* (Handlyng Synne, 4563–4564) – "Якщо ти молитимешся так і після цього робитимеш (усе) добре, Ти зможеш отримати його милість".

Модальний претерит *mygte* (9,5%) і його форми також вживалися для передачі дії, що могла би статися, проте не відбулася, напр.,

(23) *For ȝf she lyued yn wykkednes, Þan myȝte we do to here sum stres* (Handlyng Synne, 8231–8232) – "Якби вона жила у гріху, Ми б на неї натиснули".

Найменш уживаними аналітичними засобами вираження умовних відношень у нашій виборці виявилися дієслова *will* (3,5 %) і *most* (1,3 %). Дієслово *will* переважно вживається в антецеденті та позначає гіпотетичні умови для виконання дії (24), на відміну від деонтичного *most*, який вживається в консеквенті (25), пор.,

(24) *If yoe will in hym trowe or triste, He will be with youu euere and aye* (The York Plays, 349–350) – "Якщо ти будеш в нього вірити, Він буде з тобою знову".

(25) *Forþi, mi sone, if thou wolt live In vertu, thou most vice eschuie* (The Confessio Amantis, Book 1, 2254–2255) – "Таким чином, мій сине, якщо ти будеш жити У добрі, ти від більшості пороків повинен утриматися".

Отже, середньоанглійська мова характеризується відсутністю уніфікованих засобів на позначення умовних відносин. Форми індикатива і суб'юнктива співіснують навіть у межах одного складнопідрядного умовного речення; фактичність умовного речення передається за допомогою дієслівних форм дійсного способу; оптативність – за допомогою форм *present subjunctive*; контрафактичність – формами *past subjunctive*. У зазначений період відбувається поступове становлення аналітичних засобів вираження умовних відношень у вигляді перифрастичних конструкцій з модальним дієсловом. Найуживанішими дієсловами у контрафактичному умовному реченні є *sholde* і *wolde*, в той час коли у фактичному умовному реченні домінують *shall* і *may*. Перехід від флективного до аналітичного способу вираження умовних відношень відбувається за зразком V+e > M+e V > M V.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Dancygier B. Mental Spaces in Grammar : Conditional Constructions / B. Dancygier, E. Sweetser. – Cambridge University Press, 2005. – 278 p.
2. Mitchell B. Old English Syntax / Bruce Mitchell. – Oxford : Clarendon Press, 1985. – Vol. II. – 1080 p.
3. Traugott E. Syntax / E. C. Traugott // The Cambridge History of the English Language [ed. by Richard M. Hogg]. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. – Volume 1. – P. 168–289.
4. Fischer O. Syntax / O. Fischer // The Cambridge History of the English Language. – Vol. II. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. – P. 207–408.
5. Kovács É. The Subjunctive in Old English and Middle English / Eva Kovacs // Eger Journal of English Studies, 2010. – P. 57–69.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Dancygier B. *Mental Spaces in Grammar : Conditional Constructions* / B. Dancygier, E. Sweetser. – Cambridge University Press, 2005. – 278 p.
2. Mitchell B. *Old English Syntax* / Bruce Mitchell. – Oxford : Clarendon Press, 1985. – Vol. II. – 1080 p.
3. Traugott E. *Syntax* / E. C. Traugott // *The Cambridge History of the English Language* [ed. by Richard M. Hogg]. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. – Volume 1. – P. 168–289.
4. Fischer O. *Syntax* / O. Fischer // *The Cambridge History of the English Language*. – Vol. II. – Cambridge : Cambridge University Press, 1992. – P. 207–408.
5. Kovács É. *The Subjunctive in Old English and Middle English* / Eva Kovacs // *Eger Journal of English Studies*, 2010. – P. 57–69.

Кхелил О. И. Функциональные особенности глагольных форм в фактических и контрафактических сложноподчиненных предложениях с придаточным условия в среднеанглийском языке.

В статье исследуются особенности функционирования глагольных форм в главной и придаточной клаузах среднеанглийского сложноподчиненного предложения с придаточным условия. Установлено, что английский язык указанного периода характеризуется отсутствием унифицированных средств для обозначения условных отношений, о чем свидетельствует сосуществование форм индикатива и субъюнктива в рамках сложноподчиненного условного предложения, а также становление аналитических средств выражения условных отношений в виде конструкций с модальным глаголом.

Ключевые слова: *сложноподчиненное предложение с придаточным условия, индикатив, субъюнктив, флективные и аналитические формы, модальный претерит.*

Khelil O. I. Functional Peculiarities of Verb Forms in Factual and Counterfactual Complex Sentences with an Embedded Clause of Condition in Middle English.

The research deals with distinctive features of predicate verb forms functioning in Middle English conditional sentences. A corpus of Middle English written records serves the material of the investigation and represents main Middle English territorial dialects covering four main subperiods in the development of Middle English. As the English Language of the XII– XV centuries is the period of drastic changes in the structure of the language, its transition from the language of synthetic to analytic typology, the indicative / subjunctive forms functioning criteria for differentiating factual / counterfactual condition proves not relevant. The article states that Middle English is characterized by the absence of unified means of marking condition. Indicative and subjunctive forms coexist within the same complex sentence with an embedded clause of condition. The factual condition is expressed with the help of indicative forms, the optative action is explicated by present subjunctive forms, the unreal action – with the help of past subjunctive forms. Within the period investigated there appear periphrastic constructions with modal verbs which are considered to be analytical means for expressing condition. The most productive modals that function in these constructions are sholde, wolde to explicate an unreal action and shall, may to express a real possibility of an action. The least spread analytical means for expressing the conditional relations are syntactic constructions with will and most. The transition from synthetic to analytic means of expressing the conditional relations al in all follows the pattern: V+e > M+e V > M V.

Key words: *conditional sentence, indicative, subjunctive, synthetic and analytic forms, modal preterit.*